

ково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. — 2009. — № 23. — С. 115—118.

6. *Huntington S.* The Clash of Civilizations and Remaking of World Order. / Samuel Huntington. — New York: Simon and Schuster, 1996. — 367 p.

УДК 338. 43

І. І. Кравчук, канд. екон. наук, доцент,
Житомирський національний агроекологічний університет

УПРАВЛІННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: КООРДИНАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ

У статті проаналізовано тенденції формування сучасних концептуальних та прикладних засад економіко-просторового розвитку сільського соціуму. Виявлено чинники, що сприяють його системній координації з боку управлінських структур макро-, мезо- та локального рівнів управління. Запропоновано шляхи удосконалення управління в аграрній сфері на засадах координації системи сільського соціуму.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ієрархічне управління в аграрній сфері, сільський соціум, система сільського соціуму, координація соціально-економічного розвитку, соціальна відповідальність.

В статье проанализированы тенденции формирования концептуальных и прикладных основ экономико-пространственного развития сельского социума. Изучены факторы, которые способствуют его системной координации со стороны управленческих структур макро-, мезо- и локального уровней управления. Предложены пути усовершенствования управления в аграрной сфере на основе координации системы сельского социума.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: иерархическое управление в аграрной сфере, сельский социум, система сельского социума, координация социально-экономического развития, социальная ответственность.

The article analyzes the trends shaping today's conceptual and applied aspects of economic and spatial development of the agrarian society. We find the factors that positively influence its system coordination in the administrative structures of macro-, meso- and local levels of government. Ways to improve management in the agricultural sector through the coordination of rural society.

KEYWORDS: hierarchical management in agriculture, rural society, rural social system, the coordination of social and economic development, social responsibility.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Аграрна сфера, за будь-яких умов та викликів загальнопланетарного масштабу, залишається основним джерелом забезпечення фізичного існування людства, основою «енергетичної підтримки» його матеріального і духовного процвітання, а простір аграрного виробництва, зазвичай, ототожнюється із природними умовами, територіями, на яких формується основа продовольчого забезпечення населення Землі.

Нинішній етап розвитку світового аграрного комплексу характеризуються тенденціями, притаманними «постіндустріальній ері» — деаграризацією економічних відносин у виробництві продовольства, урбанізаційними процесами, впровадженням технічних і технологічних інновацій у виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства, що зумовило поступову зміну усталених поглядів на «людину аграрну» — ту, яка живе на сільській (у слов'янському ментальному вимірі) території, приймає участь у сільськогосподарському виробництві, має присадибну ділянку, веде особисте господарство. До того ж, така зміна поглядів стала основою формування нової методології управління аграрною сферою на засадах еко-економіко-соціо-просторових підходів, одним із векторів якої, є новітні концепції: сільського розвитку, сільських територій, сільської економіки, багатофункціональної (багатовидової) діяльності (нині активно розвиваються у європейських країнах), основний контекст яких вбачається у знаходженні ефективних методів управління взаємодією людини (яка створює продовольчі блага) і середовища її існування — сільського простору.

Аналіз останніх публікацій, у яких висвітлюється проблема. У вітчизняній аграрній економічній науці проблеми соціально-економічного розвитку аграрного сектора, села, сільських територій є об'єктами наукових інтересів відомих учених: Б. Букринського, Л. Мельника, В. Трегобчука (принципи соціально-економічного управління розвитком аграрного сектора); Ю. Губені, Б. Пасхавера, О. Попової, Л. Шепотько, Г. Черевка (засади багатофункціонального розвитку села, сільських територій, агро-укладу сільського простору); О. Бородіної, В. Дієсперова, М. Маліка, Л. Михайлової, М. Орлатого, О. Шубравської, В. Юрчишина, К. Якуби (детермінанти розвитку людського (соціального) капіталу в аграрній сфері та проблеми його адаптації до сучасних глобальних викликів);

В. Меселя-Веселяка, О. Павлова, І. Прокопи, П. Саблука, М. Хвеси́ка, Є. Хлобистова, С. Юшина (проблеми адаптації земельних, еко-територіальних, просторових та соціально-економічних відносин в умовах ринкової активності аграрного бізнесу), вагомі напрацювання яких стали основою методології соціо-активної аграрної сфери України. Однак, питання соціально-економічного управління на засадах використання ієрархічних ланцюгових координацій, поки що знаходяться на стадії концептуальних розвідок і потребують емпіричного узагальнення.

Постановка завдання. Мета дослідження — аналіз методологічних, прикладних і практичних аспектів ієрархічного управління в аграрній сфері України на засадах координації розвитку сільського соціуму. **Методика дослідження.** У процесі дослідження використовувались загальнонаукові методи: монографічний (для вивчення явищ і причинно-наслідкових зв'язків у формуванні системи сільського соціуму як основного об'єкта ієрархічної координації); абстрактно-логічний (для уточнення формулювання категорій «сільський соціум», «система сільського соціуму»); аналізу і синтезу (в процесі вивчення диференційованих ознак сільського розвитку та підходів до його інтегрованої координації).

Виклад результатів дослідження. Проблеми взаємодії людини з природою були актуальними протягом всіх періодів людського розвитку, а результати досліджень цієї взаємодії згодом ставали основою філософських, теологічних, соціологічних учень («Матір-природа», «Земельне благо», «Природа і соціо-свідомість») [6; 9]. Методологічні дослідження доіндустріального періоду розвитку суспільства відзначались вимірами «віддачі землі за прикладену працю», тоді ж здійснювались перші спроби обґрунтування її продуктивного використання із застосуванням новітніх технологій. Згодом, у процесі становлення капіталістичних (індустріальних) відносин, землю та природу стали ототожнювати із особливими виробничими ресурсами, а виробництво сільськогосподарської продукції — із певною, особливою технологією, виконавців якої називали землегосподарниками [4].

Дослідження особливостей «фермерських укладів» дало поштовх до розвитку концепцій аграрного (сільськогосподарського) буття, а в процесі еволюції соціальної економіки, людська спільність певного типу, що має родові, сімейно-споріднені, національні, територіально-поселенські зв'язки та здійснює сіль-

ськогосподарську діяльність отримала назву сільського (аграрного) соціуму [5; 1; 11] (рис. 1).

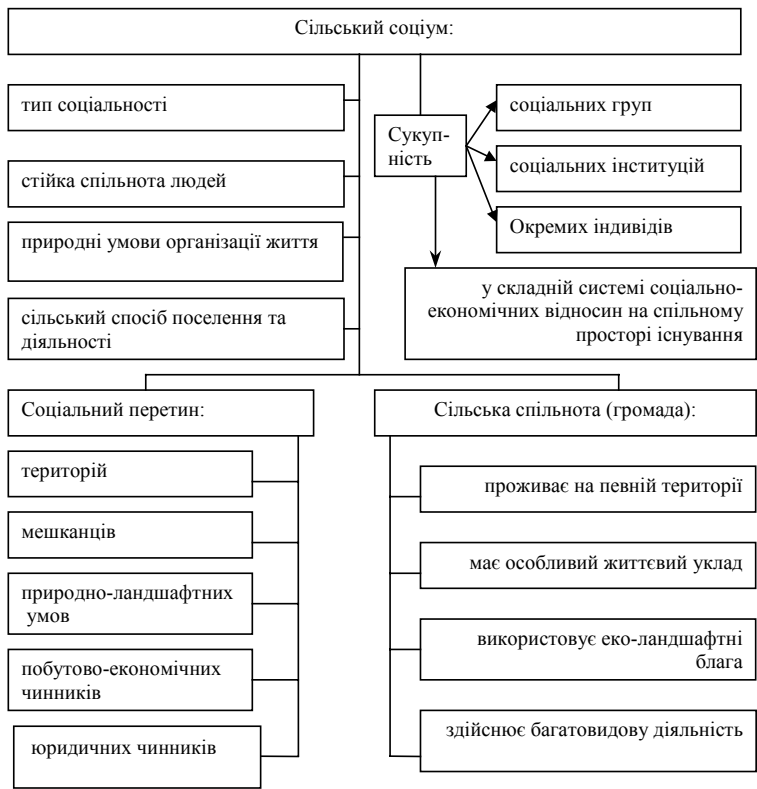

Рис. 1. Характеристики та сутнісні ознаки сільського соціуму

Джерело: власні дослідження

Нині сільський соціум розглядається як складна система просторових (територія, агро-еко-ландшафти, природні умови), демографічних (наявність людських ресурсів, що здатні забезпечити процес відтворення соціуму на території існування), економічних (наявність умов для здійснення підприємницької діяльності), соціально-культурних (наявність соціальної інфраструктури, що сприяє забезпеченню якості життя членів соціуму) та координаційних (соціальна відповідальність керівників усіх рівнів у процесі координації розвитку соціуму) чинників. Відтак, нинішній

вектор методологічних розвідок вітчизняних і зарубіжних вчених (особливо європейських) спрямований на дослідження вимірів означених системних чинників, що у подальшому дозволить диференціювати сільські соціуми за реальною здатністю до соціально-економічного відтворення, а також інтегрувати координаційні схеми їх розвитку на макроекономічному, регіональному та локальному рівнях.

Аналіз просторово-демографічних чинників системи сільського соціуму в Україні свідчить про суттєве зменшення кількості сільського населення за останнє десятиліття (з 15, 6 млн осіб у 2003 р. до 14, 4 млн осіб у 2010 р.), що призвело до скорочення кількості сільських населених пунктів (з 28, 6 тис. до 28, 4 тис. (за цей період у рік зникало (обезлюднювалося) приблизно 15 сіл). Така констатація вимагає вивчення просторово-економічних чинників системи сільського соціуму: наявності сільськогосподарських підприємств, підприємницьких структур; зайнятості сільського населення у видах діяльності, та їх матеріальної мотивації.

Економічна діяльність сільського населення України в основному пов'язана із його участю у бізнесі сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, динаміка кількості яких за останні п'ять років залишається помірно стабільною (рис. 2).

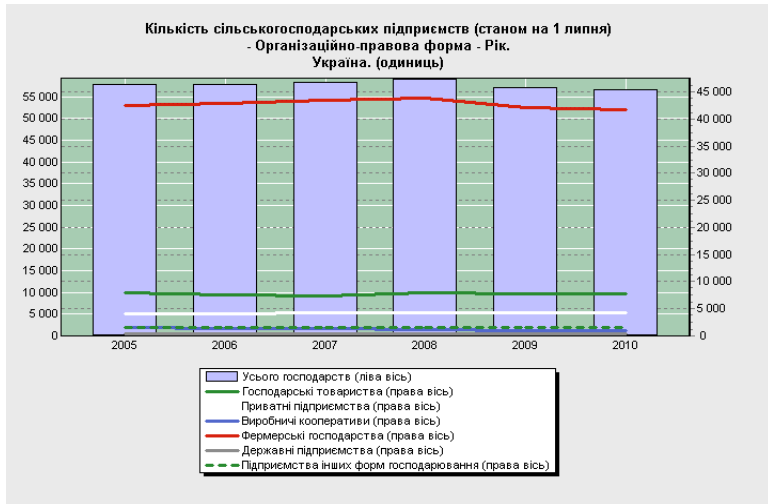

Рис. 2. Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств в Україні.

Джерело: [10]

Аналіз динаміки обсягів валової продукції сільського господарства свідчить про їх суттєве зниження у період 1991–2000 рр. та помірну стабільність у 2000–2010 рр. (рис. 3).

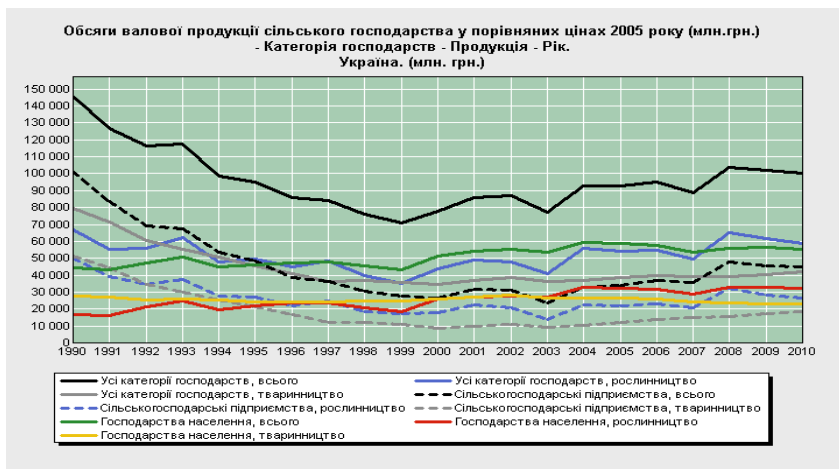

Рис. 3. Динаміка обсягів валової продукції сільського господарства (за категоріями господарств)

Джерело: [10]

Аналіз рис. 3 також дає підстави стверджувати про наявність помірно позитивної динаміки розвитку господарств населення. Водночас, в останні роки, увагу дослідників привертає наявність на сільських територіях підприємницьких структур, що здійснюють несільськогосподарську діяльність. У процесі емпіричних досліджень участі сільського населення України у багатовидовій діяльності на сільських територіях було з'ясовано, що цей процес обумовлений природними чинниками і розташуванням територій. Найбільшу частку (75 %) у несільськогосподарських (або диверсифікованих) видах діяльності у Кримській автономії, західних областях України та одеському регіоні займає туристична діяльність (в основному — проживання й харчування туристів); у Житомирській області — це діяльність, пов'язана із каменеобробкою (43 %); у Полтавській, Чернігівській областях місцеве населення приймає участь у виробництві продуктів харчування. Отже, основні просторово-економічні умови розвитку сільського соціуму пов'язані із наявністю на сільських територіях сільськогосподарських підприємств господарств населення, інших підприємницьких і диверсифікованих структур.

Аналіз соціально-культурних чинників розвитку сільського соціуму дозволяє зробити висновок про незадовільний стан забезпечення соціально-побутовою інфраструктурою сільських населених пунктів України: у 2009 р. відсоток забезпечення водопроводом, каналізацією, дорожнім освітленням склав 22 %, 3 %, 33 % відповідно. Забезпечення культурної, освітньої, медичної сфер впродовж останніх років майже не фінансується (особливо за схемами співфінансування) — аналіз стану фінансування заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. дає підстави зробити висновок про наявність хронічного недофінансування запланованих заходів (у 2009 р. річний обсяг фінансування, передбачений програмою, Міністерствами транспорту і зв'язку, регіонального будівництва склав 7, 2 % та 0, 8 % від запланованого, а фінансування по лінії Міністерств освіти і науки та охорони здоров'я взагалі не відбувалось) [10; 3].

Узагальнення тенденцій розвитку просторових, демографічних, економічних складових системи сільського соціуму дозволили вітчизняним науковцям здійснити класифікацію українських сіл за типами поселень та участю населення у різних видах економічної діяльності [8] (табл. 1). Наведена типологія стала основою для подальших методологічних розвідок у процесі формування пріоритетів державного регулювання розвитку села, сільських територій, сільської економіки. У методологічному сенсі наведена типологія дозволить провести локальний аналіз сільського соціуму України, а також сформулювати засади ієрархічної координації соціально-економічного розвитку аграрної сфери на макро-, мезо- і локальному рівнях управління.

Таблиця 1

ТИПИ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ В УКРАЇНІ

Тип поселення	Характеристика
1. Безлюдні поселення	не залишилося жодного постійного мешканця
2. Занепадаючі поселення	60 % населення — це люди пенсійного віку
3. Малі села (до 200 осіб)	середній вік мешканців становить понад 40 років
4. Малі села	середній вік мешканців становить менше 40 років
5. Середні поселення (201—500 жителів)	менше 50 % з яких зайнято у сільському господарстві, а понад 30 % постійно виїжджають на роботу в міста (маятникова міграція)

Тип поселення	Характеристика
6. Середні поселення	в яких більше 50 % населення зайнято у сільському господарстві, а 30 % працює у містах
7. Середні поселення	більше 50 % мешканців яких зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція менша 30 %
8. Середні поселення	менше половини мешканців яких працює в агросфері; маятникова міграція незначна, а решта працює в інших галузях
9. Великі поселення (понад 500 жителів)	менше половини мешканців зайнято у сільському господарстві; маятникова міграція значна
10. Великі поселення	більше половини мешканців працює у сільському господарстві; міграція значна
11. Великі поселення	більше половини жителів зайнято в агросфері; міграція незначна
12. Великі поселення	до половини мешканців працює у агросфері; маятникова міграція менша 30 %.

Джерело: [8]

Аналіз координаційних чинників системи сільського соціуму дає підстави свідчити про наявність інтегрованих підходів до управління його розвитком у ієрархії державних координацій (рис. 4).

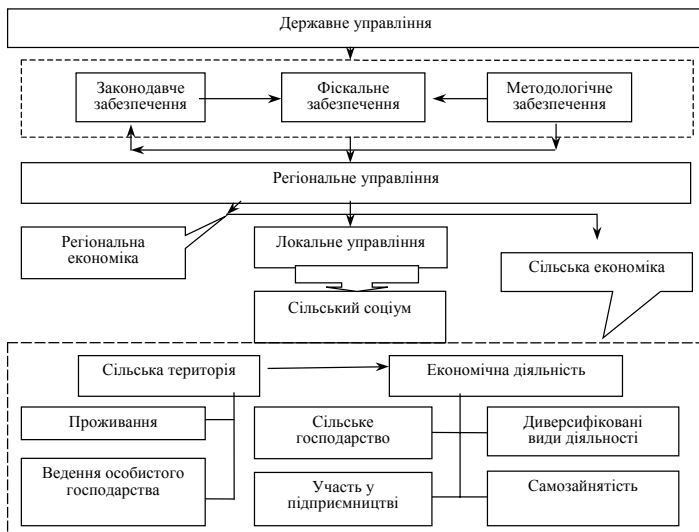

Рис. 4. Сільський соціум як об'єкт інтегрованих ієрархічних координацій державного управління.

Джерело: власні дослідження.

Нині процес державного управління розвитком українського села має чітко виражений вектор проектно-програмного регулювання, простежується вибір пріоритетів і логічна послідовність поставлених задач, що дозволяє вести мову про наявність системних ієрархічних координацій сільських територій, сільської економіки та соціуму у цілому.

У Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. містяться завдання, що пов'язані із координацією соціально-економічного розвитку та підвищенням ступеню професійного управління в аграрному секторі, проте аналіз плану її фінансового забезпечення свідчить про чітку виробничу спрямованість програми (85 % фінансування направляється на підтримку аграрного виробництва) [2].

Метою реалізації Галузевої програми соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельний проект «Нова сільська громада») у методологічному сенсі є набуття цінного досвіду програмування розвитку сільських територій на державному рівні на основі унормування критеріїв, що стануть у перспективі основою соціальних стандартів.

Нині в Україні активно розвивається інституційне середовище концептуального й методичного забезпечення державних стратегій розвитку, програм, проектів в аграрній сфері (табл. 2).

Таблиця 2

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО Й ПРИКЛАДНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Інститути		Період, роки	
	1993—2000	2000—2005	2005—2009
Державні	6	9	11
Неурядові	8	12	21
Аналітичні центри, консультаційні групи	7	16	19
у т. ч. міжнародні	5	11	14
Донори	8	11	13
Спеціальні міжнародні проекти	—	4	8

Джерело: адаптовано автором на основі [7].

Проте існує проблема узагальнення консультаційних пропозицій на рівні Міністерства аграрної політики задля подальшого

їх впровадження у практику формування державних і галузевих програм, що негативно позначається на їх якості і реалістичності виконання. Разом із тим, накопичується позитивний досвід розвитку сільських територій, місцевих громад у тих регіонах, населених пунктах, громади яких стали учасниками міжнародних програм підтримки, фондів розвитку. В цьому сенсі соціально-економічна активність керівників місцевих та регіональних органів влади має стати вихідною ланкою для забезпечення участі сільського соціуму у міжнародних проектах.

Соціальна відповідальність управління, зазвичай, має бути відмітною на всіх рівнях координації аграрної сфери, а її результат матиме прояв у поліпшенні стану розвитку конкретного сільського соціуму. В контексті дослідження було розглянуто передумови прояву соціальної відповідальності керівників на різних ієрархічних рівнях управління аграрної сфери.

На локальному рівні (у сільському соціумі): соціальна відповідальність керівників сільськогосподарських підприємств, у першу чергу, має економічний прояв — зайнятість, матеріальне забезпечення, можливість підтримки добробуту членів сільського соціуму на території проживання; соціальна відповідальність представників місцевої влади та лідерів громади реалізується шляхом оптимального розподілу обмежених фінансових ресурсів задля забезпечення соціальної інфраструктури села, пошуку можливостей щодо участі у державних й міжнародних програмах розвитку. Соціальна відповідальність управління на регіональному та державному рівнях має проявлятися у створенні якісних інституційних умов розвитку аграрної сфери на засадах використання сучасного інструментарію ієрархічного управління соціо-еко-просторовими системами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціально-економічне управління в аграрній сфері України забезпечується шляхом побудови ієрархічного ланцюга координацій на макро-, мезо- і локальному рівнях. Локальний рівень аграрної сфери — сільський соціум (люди, території, економічна діяльність, якість життя, аура існування) є вихідним об'єктом координацій, багатовимірність якого потребує інтегрованої системи координацій.

В процесі формування державної політики розвитку аграрного сектора, стратегій, програм на рівні Міністерства аграрної політики та продовольства варто розраховувати ефективність їх реалізації в контексті впливу на конкретні складові сільського соціуму (економічні, демографічні, соціальні, просторові, екологічні)

й орієнтувати на ці сегменти ланцюги фіскального забезпечення збоку міністерств і відомств.

Активізація соціальної активності керівників місцевих та регіональних органів влади має проявлятися у знаходженні можливостей залучення до розвитку об'єктів агро сфери джерел фінансування з боку міжнародних програм і проектів, представників місцевого й регіонального підприємництва.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі можуть бути зорієнтовані на методологічне й прикладне забезпечення розробки державних стратегій, програм, проектів розвитку аграрного сектора з урахуванням координаційних та об'єктних особливостей їх імплементації.

Література

1. Єременко В. Соціальна економіка в концепції еволюції соціально-економічних систем / В. Єременко // Економіка України. — № 12. — 2008. — С. 19—28.
2. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 [Електронний ресурс]. — Доступний з <http://www.minagro.gov.ua/page/?5082>.
3. Звіт про результати аналізу використання коштів Державного бюджету України, виділених на державну підтримку АПК. — К.: Рахункова палата України, 2010 р.: [Електронний ресурс]. — Доступний з <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article>.
4. Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / С. П. Курдюмов. — М.: Изд-во «Дело», 1990. — С. 34—41.
5. Куропятник Г. П. Фермерское движение в США в 70-х годах XIX в. / Г. П. Куропятник. — М., 1956. — С. 68—84.
6. Назаров В. И. Учение о макроэволюции / В.И. Назаров. — М.: Наука, 1991. — С. 96—111.
7. Огляд. Аналітика. (виконання міжнародних проектів в Україні). Аналітична записка. [Електронний ресурс]: — доступний з <http://www.undp.org.ua/ua/prosperity-poverty-reduction-and-mdgs/631-blue-ribbon-commission-analytical-and-advisory-centre>.
8. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // Економіка АПК. — 2005. — № 11 (133). — С. 48—51.
9. Разумов В. И. Философская пропедевтика построения качественных моделей / В.И. Разумов // Методология и методика естественных наук / Сб. науч. тр. — Омск: ОМИПКО. — Изд-во ОмГПУ, 1998. — Вып. 2. — С. 75—100.
10. Статистика сільського господарства. Статистика рибного господарства. — [Електронний ресурс]: — доступний з <http://stat6.stat.lviv.ua/DKS/ukr>.
11. Шахотін А. М. Соціологія села / А. М. Шахотін. — К.: Науковий світ, 2000. — С. 34—36.